

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

II/2010

АНТУН ГУСТАВ МАТОШ И СРПСКА КУЛТУРА

Апстракт: У овом раду представићемо и анализирати противрјечан однос хрватског писца Антуна Густава Матоша према Србима и њиховој култури. Осврнућемо се на бројне афирмативне биљешке, слике и поруке, али исто тако и на оне представе које су се у Матошевом дјелима, у игри предрасуда, недовољно јасног разумијевања и литерарно-идеолошких огледа у призми старчевићанства, претвориле у стереотипне имаже о Србима, о њиховој историји, култури, књижевности и о њиховим традиционалним вриједностима. Познато је да је Матош у Београду боравио у два наврата око седам година (1894–1897. и 1904–1908), и то као војни бјегунац из Хрватске, који је у Србији нашао идеал личне слободе и своју „другу домовину“. За то вријеме стекао је увид у све сфере културног и умјетничког живота у Србији, упознао и похвалио српску културу у замаху европеизације, крајем 19. и почетком 20. вијека. Међутим, нису сви Матошеви записи о српској култури увијек остављали идеално свијетао траг из пера овог литерате. Напротив, у његовим путописима, есејима, фељтонима, полемикама и другим публикованим текстовима забиљежени су и крајње негативни ставови и стереотипи. У овом раду говорићемо о неким узроцима и посљедицама тог и таквог мишљења.

Кључне ријечи: Матош, путопис, фељтон, Београд, српска култура, српска књижевност, противрјечје, Анте Старчевић, стереотипи.

Антун Густав Матош¹, писац богатог животног и умјетничког искуства, значајан дио свога стваралачког вијека

¹ Животни вијек Антуна Густава Матоша (1873–1914), тек нешто више од четири деценије, посматрамо као дио оног периода европске стабилности и просперитета на крају 19. и почетком 20. вијека. Иако у незавидној животној ситуацији, без новца, сигурности, породице и сталног боравишта, најпознатији хрватски модерниста је за релативно кратко вријеме створио поетички значајан и културолошки занимљив опус. Окусио је богате плодове ове епохе упознавши живот у вјероватно највећем средишту европске културе тог времена, у Паризу, те и сам стваралачки доприносио на пољу

провео је у знаку честих промјена мјеста боравка и још чешћих путовања на која га је подстицала снажна пјесничка потреба, али и сплет оних животних околности које су Матошу ускраћивале његов литерарни *stabilitas loci*. Архетекст његових путописних дјела посматрамо с једне стране кроз призму дугогодишњих странствовања изван домовине на које

цвјетања естетске и артистичке љепоте овога плодног раздобља јужнословенске и европске модерне. Матош се веома често бавио проучавањем и литераризовањем различитих феномена на европској културној мапи тог времена као врстан познавалац актуелних умјетничких токова, стилова и мода.

је био приморан, те са друге и путовања у којима је Матош учествовао цијелим стваралачким бићем и која је сматрао поезијом модерне цивилизације². У ли-

² А. Г. Матош је доживио вишегодишње болно искуство, које се могло мјерити са искуством бројних великана људског духа, изгнанника из свога града или домовине. Матош је за отаџбином ламентовао у изгнанству, на одсуству на које је био принуђен, али са искуствима која су дала литерарни квалитет његовог богатом путописном опусу. Матош се, напустивши своју домовину Хрватску, као аустроугарски војни бјегунац обрео у Београду, у Србији, коју је често називао другом домовином. Идеализујући пак слободу, путовања и независност, одлазио је до многих европских дестинација и боравио у највећим европским културним метрополама тог времена. Као представник умјетничког живота једне неслободне земље, иако дуго година ван њеног тла, на својим путовањима често је поредио своју зависну „домовину са слободнијом туђином“ налазећи у коријену народног и умјетничког бића управо идеал слободе: „тамо од слободног пјесника слободне *Дубравке* па до писца *Сељачке буне*“ (III, 7). С друге стране, путовање је за њега било исконска потреба човјека и пјесника да, при упознавању других култура, појми истинску вриједност, најбогатије плодове и ризнице своје сопствене културе. Путовање је, по њему, више од свега истинска поезија, јер су пјесници и људи поезији склони – „најбољи путници“. Дух путовања, писао је Матош, велики је и вјечан, „као Ахасвер или 'летећи' Холандез“, или пустоловни пјесник који упознаје друго „путујући стазама идеја, имагинарним путовима, или тражећи сензације нових, реалних доживљаја“. Без духа или талента, или просто жеље за умственим, имагинарним, „вертикалним“ путовањем, незамисливо је и бесмислено било кретати на пут, а архетипски „геније“ путовања, настањен у великим пјесницима-путницима, остваривао је, вели Матош, многе пјесничке снове захваљујући једној конкретной чињеници, која се огледала у убрзаном развоју модерне цивили-

тарарном погледу, оба ова аспекта Матошевог живота и стваралачког рада могу се препознати у његовоме богатом књижевном опусу. Нарочито у путописној, али и фељтонистичкој прози, Матошев стил карактеришу снажно сугестивне, али и противрјечне имаготипичне представе које се као такве могу посматрати као посљедица околности под којима се овај писац упознавао са другим културама. Упознавши се са људима, путевима и градовима неких европских народа, Матош је забиљежио прегршт опсервација, литераризујући их, прије свега, у оквиру путописног жанра. Укупност тих чињеница, уколико се оне сагледају као културолошке биљешке и искуства, па и успомене једног Европљанина, даје Матошевом путописном дјелу изглед својеврсне културне историје ове епохе.

Матош је имао снажан дух и способност прилагођавања интелектуалној и умјетничкој средини у којој би се нашао, истанчан сензибилитет којим је препознавао истинске литерарне вриједности, те и специфичан осјећај за избор новог мјеста боравка, иако није могао предвидјети тако буран и авантуристички животни пут. Матошев животни итинерер је фасцинантан: путописна мапа у његовом опусу увелико се подударала са мјестима боравка до којих га је одвео сам живот. Избор тих мјеста био је дијелом принудан, дијелом инстинктиван, јер га ни на једној од дестинација

зације, као „индиректан плод модерног саобраћаја паром и електрицитетом“ (XI, 162). У заградама цитирамо: *Сабрана дјела Антуна Густава Матоша (1873–1914–1973)* I–XX, која су уредили: Драгутин Тадијановић, Недјељко Михановић, Дубравко Јелчић, Вида Флакер, Ловро Жупанчић, Славко Батушић и Давор Капетанић; Југославенска академија знаности и умјетности, Либер и Младост, Загреб, 1973. Римски број означава свезак из кога је цитат преузет, а арапски број странице на коме се налази дио цитираног текста.

није чекала стабилност нити сигурно ухљебљење. Зато и можемо рећи да је путописни жанр у Матошевом дјелу у потпуности прожет животописом, богатим садржајима са путописаца, интелектуалним и литерарним искуством овог писца-путника. Попут свих великих путника и путописаца, Матош је био посредник између појединих култура или културних средишта. Био је једна од најзначајнијих српско-хрватских књижевних спона, а истовремено је овим језички блиским срединама приближавао слику европске поетичке и културне модерности, оставивши у свом обимном опусу разасуте бројне и драгоцене биљешке о изузетно богатој, али и изузетно противречној епохи. У јужнословенском контексту Матош је, такође, вршио улогу посредника између културних средина и урбаних центара, а оно у чему је био најистрајнији учинило је да постане можда и најбољи познавалац српске књижевности и културе тог времена међу хрватским и јужнословенским ствараоцима и културним радницима. Красила га је изузетна ревност када је у питању свестрано упознавање нове културне и урбане средине у којој би се нашао: у Београду је упознавао и страствено волио позориште и умјетнички свијет београдских глумаца, музичара, литерата. Свједок је ове бујне и плодне епохе српске науке и умјетности, премда је понекад био њен исувише строг критичар и премда је веома често биљежио чињенице и мотиве који стварају другачију слику.

Матош је плијенио и импоновао млађој генерацији стваралаца и као модеран умјетник и као врстан књижевник, а истовремено изазивао осјећање симпатије, нарочито код „старе гарде“, која га је упознала као човјека који се у Београду појавио у ритама, без капута и без новца, али литерарно богатог и умјетнички интелигентног ствараоца. У прегледној биографији, поткријепљеној

бројним биљешкама и наводима из дјела самог писца, у књизи која рјечито свједочи о литерарности А. Г. Матоша Дубравко Јелчић је нагласио и чињеницу „да је у Београду Матош постао писац“ и развио се као несвакидашњи књижевни таленат: „Београд му је дао прилику и духовни потицај да развије свој талент, да изнесе на свјетло дана све природне способности које су се у њему криле. А дао му је и основну заштиту и потребну корицу круха.“ (1984: 150). На тај начин, боравећи на српском књижевном тлу, учећи о српској историји и култури и опсервирајући врлине и мане модерне српске културе, Матош је постао саставни и неодвојиви дио српске књижевности и културе тог времена. У специфичној улози литерарног аутсајдера, боема и „слободњака“ веома често је публиковао текстове који су бољели Србе, тим прије што су били намијењени за хрватску читалачку публику. Његова необична улога тврдокорног старчевићанца и „стеклиша“ међу Србима, којима такође није мањкало националног заноса, али који су се добрим дијелом окретали ка идеји југословенства, начинила је од Матоша и његове заоставштинне својеврсни литерарни барометар једне епохе у којој је дошло до великих и значајних промјена, до цвјетања и врхунца тадашње српске културе и науке, до тежњи за уједињењем југословенских народа и култура, прије свега хрватске и српске. Матош је најчешће истицао да Хрвати и Срби нису исти народ, да немају заједничку историју, традицију, културу, нити пак заједничку колективну свијест. Но, може се рећи да је вјеровао у могућност заједничког живота и подржавао „праведну слогу са Србима“, без притворства и неискрености, лажне слоге и јединства.

Идеал слободе Матош је пронашао у Србији и у њеном главном граду, који му је пружио уточиште, али и могућност да у средишту српског националног

корпуса пронађе основу за поређење са сопственим, хрватским етницитетом и хрватском културом. У тексту „Успомене“ у коме се присјећа дана када је дошао у Београд као аустријски војни бјегунац, Матош овако описује град у који га је довела „жеља за особном слободом“: „Београд, непозната варош, град мојих нада, кочи се над сјајним водама, и не вјерујем очима да сам близу циља, да су ова модра и мекана брда слобода и Србија.“ (IV, 264). Сличан ентузијазам и снажне емоције сусрећемо и у путопису „Од Загреба до Београда“, у коме Матош слободно кличе: „Београд – једва једаред! Као из огромне тамнице дођох у град гдје сам слободан и гдје и краљ говори боље хрватски од – многих хрватских патриота“ (XI, 158). Београд је за Матоша симболизовао све добро што му се десило у току двају боравака у овом граду. Често је персонификован у његовим путописним писмима, а слике Београда су снажне и имаготипично-сугестивне. У тексту писма из Минхена³ функционишу као сјећања којима су прожети низови Матошевих информативно-културолошких опсервација о српској умјетности и литерарној продукцији у Србији. Овако се Матош сјећао Београда:

На лађи ми се чинило да је каљави Београд нека мила особа коју не могу да загрим. Лапавица и магла ми не дају да јој се загледам у доброћудно лице. Дуго, дуго сам посматрао Бијели Град који се под кивнијем и сивијем небом које као да имађаше тога дана кијавицу зави у маглену бунду. И ишчезнуше у тмуши каменита орловска крила дрвене тврђаве, пред очима ми потавни Дорћол, а од веселог Биограда остаде само успомена, успомена више слатка него горка (III, 82).

Матош се веома брзо адаптирао на Београд и атмосферу која је владала у њему, нарочито на оне околности у којима се осјећао као код куће – можда и

више него у сопственој домовини. Матоша је одушевила неусиљена лежерност као стил живота појединих београдских интелектуалаца и умјетника, слобода којом је главни град Србије одисао сваким својим дамаром и која је била Матошев лични, људски и литерарни идеал. Највише је цијенио и волио расну енергију и оригиналност појединих српских књижевника који су му и постали блиски пријатељи, чак и добротвори у његовим данима оскудице, када се као млад и сиромашан, али расан и енергичан литерата појавио у Београду. Јанко Веселиновић, Стеван Сремац, Јован Илић и други српски књижевници веома брзо су увидјели да је Матош изузетан модеран књижевник. И Матош је увидио изузетност српских књижевника, што је Д. Јелчић веома сликовито истицао:

Људи као Жарко Илић и Бранислав Нушић, неуморни шалвивчине и бургијанти који нису познавали ни признавали ништа око себе што не би, без предомишљања, смјеста жртвовали за један добар виц који ће учас прострујити кроз цијели Београд те изазвати експлозије смијеха – такви људи импонирали су Матошу више од свега осталог, јер и сам бијаше такав. И, као такав, готово осамљен у преозбиљном Загребу, граду који је – управо по Матошевим ријечима – баш због те своје велике озбиљности најсмјешнији. (1984: 113–114).

Колико се Матош био сродно са Београдом и београдском средином, говоре нам и емоције које је забиљежио на одласку из Београда и из Србије као своје „друге мајке“. Матош се није лагодно осјећао, не само због околности под којима је био принуђен да оде из Београда и из Србије што прије, него и зато што је осјећао као да се растаје са блиском и пријатељском особом. Сјећао се бројних пријатеља које је ту стекао, мјеста и успомена, вјероватно и не слутећи да ће се једног дана поново вратити и настанити у Београду. На том разговору Матош се неминовно морао

3 А. Г. Матош: „У Минхену, крајем јануара 1898“, *Нада*, IV, бр. 5, стр. 76–77, Сарајево, 1. март 1898. (III, 79–82).

присјетити и болног растанка са својом хрватском домовином и са Загребом, градом својих најљепших снова и најплеменитијих идеала. То присјећање се литераризовало у један од најљепших Матошевих имажа о српско-хрватској блискости о којој најчешће није говорио афирмативно:

Отићи из Загреба у Биоград – то је отићи из отаџбине у отаџбину. Ми и Срби смо као они јагањци који могу да сисају двије мајке. Остављам и другу мајку. Чудновато ми је премда баш нијесам 'умиљато јагње'. Сјећајући се међу инијем и школе, чини ми се код сваког пљуска дунавских валова да је домовинска љубав у квадратном размјеру с удаљеношћу од отаџбине (III, 82).

Колективно памћење српског народа, које је своју свјезину сачувало током неколико вијекова бурне националне историје, на почетку 20. вијека узбаштило је и сјећање на изузетно значајне догађаје у годинама борбе за пуну независност и ослобођење. Матош је био свједок тих великих догађаја у Србији, али је историјско и културално памћење о коме данас читамо у његовом дјелу досезало тек до Балканских ратова. Ти ратови су посљедњи од великих догађаја о којима је Матош посвједочио у своме дјелу, будући да је умро неколико мјесеци прије Сарајевског атентата, односно прије почетка Првога свјетског рата. Матошеве контроверзне биљешке карактерише стално присутна тежња да да опипљиве доказе и да створи парадигму у којој ће се показати „огледало идентитета“ Срба и Хрвата. При томе је Матош често инсистирао на етнонационалном алтеритету и на културно-историјској асиметрији српског и хрватског етничитета, најчешће истицаној у корист хрватског националног бића. Те опште одлике Матошевог поимања српског етничитета и идентитета, потпуно су компатибилне са онима које је изражавао у својим имажима о српској историји и култури. Противријечја и сукоби, насто-

јање да се одређени аспекти српског националног бића превреднују и поједноставе, све то је уграђено у његове опште и појединачне слике о Србима. Све те слике су изузетно значајне при имаголошком и културолошком сагледавању Матошевог дјела, а значајне су и у интерпретативном настојању да се што потпуније сагледа литерарни аспект његовог опуса. Па ипак, треба нагласити да су стереотипи, као тематско-мотивске јединице у Матошевим текстовима, функционисали у њима као темељни систем успостављања поетичког алтеритета. Стереотипи као литерарне слике имају потпуно другачију функцију, садржај и значење у егзактном сагледавању и тумачењу слике о другом. Стога морамо казати да су Матошеве слике о Србима крајње релативни појмовни, значењски и садржајни имажи, поједностављене и површне представе којима писац претендује да сагледа опште одлике колективитета о коме говори. Тај говор садржи елементе који ни у ком случају не могу да постану релевантни чиниоци у егзактном сагледавању особености одређеног колективитета. Матошеве слике о Србима, о њиховој историји и култури, то су представе једног књижевника, који је чак и егзактне чињенице са којима се упознао литераризовао кроз призму крајње субјективности и идеолошке вјере у доминацију хрватског културног бића над српским.

При проучавању Матошевог публицистичког дјеловања, као и при проучавању његовог књижевног опуса у цјелини, значајна је чињеница која указује на идеолошку утемељеност Матошевог дјела и дјеловања у окриљу старчевићанства. У самом Матошевом опусу нам се сасвим јасно и захвално отварају перспективе његовог комплекс-

сног односа према Старчевићу као и опипљив идеолошки „рељеф“ који хрватски писац гради у односу према Србијама, према њиховој историји и култури. Матош је на литерарном плану највише идентификовао оне идеје које су афирмисале национални препород и то са идејама које су се у књижевности реализовале као непатворено родољубље и расна припадност одређеној нацији (култури). На Матоша је изузетно снажно утицала личност Мориса Бареса (Maurice Barès), чије је виталистичке идеје сагледавао прије свега у хрватском контексту, баш као што их је Скерлић инкорпорирао у српско национално и културно ткиво на почетку 20. вијека. У тексту који показује на који начин и преко којих идеја се хрватски националиста идентификује са Баресом, Велибор Глигорић каже да је Матош прихватио Баресове

идеје о регенерацији народа, народној енергији, родном крају као школи патриотизма, јединству личности и земље, хармонији између завичајног пејзажа и људске душе, гласу земље, порукама предака итд. Баресове идеје о националној енергији прихватио је с друге стране Скерлић, те се у томе нашао са својим непомирљивим противником на истом терену. У српској и хрватској књижевности у првим деценијама овог века могу се наћи јаки утицаји Баресових идеја (1975: 51).

Баресове идеје су, дакле, заживјеле и код Хрвата и код Срба, па се може рећи да се по њима и матош-скерлићевско наслеђе може сагледати у другачијем озрачју. У свјетлу борбе за што значајнији степен националне самосталности, и у Хрватској и у Србији ове идеје налазе плодно тло и веома лако се на њему „примају“. Матошево књижевно дјело, па и његова публицистичка дјелатност, обилују родољубивом енергијом и виталистичком мисаоношћу. Хрватски писац је готово сву своју личну и списатељску енергију уграђивао у национални

ангажман и етноцентрични аспект литерарности⁴.

Европски континент у другој половини 19. вијека захватила је плица национализма, чији су идеолози били Французи Ернест Ренан и Морис Барес. Национализам се детерминисао као колективно осјећање или осјећање припадности код политичких као и код језичко-културних националних ентитета. Исповљавао се у величању сопствене нације и у различитим облицима ниподаштавања других. Криза у друштвеним односима у

4 У оквирима теоријског мишљења о природи људског бића, о његовим индивидуалним, етничким, па и расним особинама у европској науци постоје бројни покрети и идеологије. Ове теорије и њихова политичка употреба озбиљно су поларизовале и подвојиле европску свијест Матошевог времена узрокујући нека негативна осјећања у културном животу ове епохе, али и друге озбиљне и далекосежне посљедице. Велики број европских интелектуалаца ове епохе развија снажну и хомогену космополитску свијест која се огледа у њиховом хуманизму и њиховој досљедној склоности освештаним идеалима Француске револуције, док је такође велики број и оних интелектуалаца који креирају идеолошке оквире за своје расијалистичке и националистичке теорије. Истовремено, дакле, са јачањем свијести о људској једнакости и равноправности шири се учење о људској разноликости и о вриједносној хијерархији људских раса. У самом чину прихватања тог учења у политичком или пак вулгарном контексту почетак је низа непредвидљивих догађаја који веома често и у зависности од међунационалног контекста доводи и до катастрофалних посљедица (попут нацизма у Њемачкој). У високим европским културама какве су биле њемачка и француска, и поред незадрживо прогресивног интелектуалног курса, у овом раздобљу још увијек се осјећа присуство атавистичке свијести и мржње према Другом, која се манифестовала у широком спектру негирања хуманистичких начела: од ксенофобије до расизма.

Европи друге половине 19. вијека резултовала је радикализацијом националистичких осјећања што ће у многим европским земљама генерисати нове таласе међунационалних мржњи и страхова. Национализам се испољавао и као ксенофобичан облик мржње према свему другом и другачијем. На француској страни се после пораза од Пруса код Седана развила интензивна германофобија, а од Драјфусове афере можемо говорити и о снажнијој јудеофобији једног дијела француског мњења. Других облика ксенофобије у Француској, као једној од водећих европских политичких нација Матошевог времена, није било.

И међунационалне односе Срба и Хрвата такође је карактерисало заоштравање и радикализација. Српско-хрватске односе трајно је обиљежила идеологија Анте Старчевића и тежња ка успостављању хрватске политичке нације која би обухватала и велики број етничких Срба. Старчевићеву идеологију карактерисао је расијализам⁵, ксенофобија,

5 Цветан Тодоров је указао на различите манифестације мишљења о људској разноликости, при чему је разликовао појмове *расизам* и *расијализам*. По њему, расијализам је идејни покрет настао у западној Европи, а расизам један универзално распрострањен облик понашања. Расијализам се манифестовао као научна доктрина, али као „доктрина колективне психологије“ која је подразумијевала различитост људских раса и хијерархију по којој су оне научно вредноване, при чему се расе најчешће пореде по обрасцу супротстављања њихових међусобних квалитета. Расијализам у Француској почиње са Жорж-Лујем Бифоном (Buffon), писцем грандиозне *Природне историје (Histoire naturelle, générale et particulière, 1749–1778)*. Бифон је сматрао да је људски род јединствен, али да међу људима и људским расама постоји вриједносна хијерархија која се уочава у различитим степенима њихове социјалне структуре и колективне рационалности. Волтер (Voltaire) је

изразити етноцентризам, национализам, те изнад свега србофобија. Све ове елементе, као што ћемо видјети, налазимо и у дјелу А. Г. Матоша. Старчевић и његови сљедбеници дјеловали су у времену када су се такође снажно испољиле и оне друштвене тенденције, посебно изражене пред Први свјетски рат, које су водиле ка зближавању и уједињењу јужнословенских народа у једној широј политичкој заједници каква ће после Првог свјетског рата постати Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а потом и Југославија.

Све идеологије које су се појавиле и интензивно заживјеле у пракси, битно су утицале на стварање поларитета у овој епохи, коју је дефинисало снажно хуманистичко језгро, али и јасно испољене назадне тенденције и конзервативно осјећање другог и другачијег. Оваква друштвена и интелектуална стварност ће се својом снагом и интензитетом трајно урезати у културално

такође расијалиста и заступа теорију полигенезе, тј. теорију о различитом поријеклу појединих раса из чега произилази њихова супериорност, односно инфериорност. У другој половини XIX вијека расијализам се као доктрина јавља у алтеритету Бифоновог и Волтеровог концепције и то код Густава ле Бона (Le Bon), Ернеста Ренана и Артира де Гобиноа (Gobineau). Заједничка црта свих расијалистичких теорија јесте истицање чињенице о постојању једне супериорне расе коју су углавном чинили индоевропски народи (припадници бијеле расе), те инфериорних раса коју су чинили „примитивни“, „нецивилизовани“ и „некултурни“ народи. У Европи се, самим тим, нису могле очекивати катастрофалне посљедице расијалистичког мишљења, али су зато ове концепције изазивале осјећај нелагоде и стрепње код интелектуалаца хуманиста, јер су представљале својеврсно оправдање колонијалистичких освајања која су, у овом раздобљу нарочито интензивно, подузимале велике европске војне силе.

памћење и наслеђе у Европи на прекретници вијекова и наћи свој одраз у дјелима многих умјетника. Антун Густав Матош је стварао у тоновима најљепших и најхуманијих поетских идеја и у њиховом контрапункту са мрачним манифестацијама погубних идеологија, актуелних у плодној животној и стваралачкој доби овог писца. Неопходно је нагласити да је Матош уистину био солидан познавалац ове европске епохе и њен вјеран критичар, ревносан биљешник бројних појава и догађаја, следбеник њених снажних, али противрјечних импулса. У његовом дјелу се очитује снага и квалитет једног енормног квантума знања, као и умјетничка тежња ка уосјећању времена у коме је живио и стварао – природна потреба да забиљежи и прокоментарише, опише и вреднује, да без размишљања пође за својим најзначајнијим идеалом – слободом говора и мишљења. Свака Матошева контроверза као и свака Матошева литерарна бравура настала је као посљедица једне од ових његових тежњи и умјетничких порива, али у томе и јесте привлачна снага књижевног дјела овог аутора.

На идеолошком плану, на Матошев рад најзначајније је утицао Анте Старчевић, те праваштво као институционални облик легитимног старчевићанства у Хрватској. Праваштво је било најзначајнији логистички центар у хрватској борби за национална права и национално ослобођење. Матош је интензивно афирмисао правашке идеје, а боравећи у Србији учинио је и „корак даље“ у односу на свога идеолошког претходника. Матошево правашко идеолошко одређење остварује се кроз негацију српског националног и културног бића, супротстављањем, клеветама, стереотипима и другим националистичким ек-

сцесима. Идеолози институционалног праваштва били су, у првом реду, Еуген Кватерник и Анте Старчевић, а двије главне идеје са којима су наступали биле су теорије о тзв. хрватском историјском државном праву и о „хрватском политичком народу“. У капиталној књизи *Хрватско праваштво и Срби* Душан Берић је прецизно одредио оквире правашке националистичке и расистичке идеологије, њене „стубове носаче“ и изворе на којима су се образовали Кватерник и Старчевић. То је на првом мјесту теорија „политичке нације“ Мађара Јозефа Етвеша (Eötvös), којему се придружују њемачки историчар Јакоб Филип Фалмерајер (Fallmerayer), те Леузон Ле Дик (Le Duc). Расправа Јозефа Етвеша *Утицај владајућих идеја 19. вијека на државу* заснива се на концепцији да суверенитет „политичке нације“ припада владајућем народу, што ће рећи да је у Краљевини Угарској то имао мађарски народ, док би политичкој мађарској нацији припадали и сви други грађани, без обзира на језичку и народносну припадност (Берић 2005: I, 248), јер појам нације се увијек везује уз појам државе, то јест не уз јединство језичке заједнице. Државност хрватске политичке нације покушавали су остварити и хрватски политичари, у првом реду Анте Старчевић. То је подразумевјевало комплексан и дугорочан план да се на првом мјесту прекине мађарска културна и политичка доминација над Хрватима, а потом и да се остале народносне скупине у Хрватској, на првом мјесту Срби, политички прогласе хрватском нацијом и признају суверенитет Хрвата над Хрватском. „Старчевић ће, 1868, у тексту *Име Срб пренијети ову Етвешову теорију у хрватску стварност*“ (*Ibid.*) и по угледу на Етвешов сан о мађарској политичкој нацији начинити његову хрватску варијанту:

По његовој теорији, у раном средњем вијеку је 'господивша пасмина' сачињавала хрватски народ. На једну петину становништва

господареће хрватске расе дошле су четири пентине 'зароба' Срба, по Старчевићу – сама ријеч није етнички појам, него означава социјални статус робова. Он је овим памфлетом нетрпељивост према српском народу уздигао на ниво готово расистичког лудила и упалио ватру расне мржње (*Ibid.* 250).

На самог Матоша Старчевић је утицао подстицајно и конкретно. Старчевићевим учењем обликовани су многи имажи које је Матош забиљежио о Србима као о националном, културном и расном алтеритету. Матош никада није говорио о Старчевићу као научник, него као сљедбеник једне идеје и поштовалац за њега неоспорног ауторитета. Како год су се Етвешове теорије прелиле у Старчевићев теоријски дискурс, оне су се одатле по истом принципу „спојених посуда“ расијализма даље преливале у хрватску стварност, хрватско друштво, па тако и у Матошево дјело. Матошева слика о Србима као слика о другом била је углавном обременена старчевићанским наслеђем, па се тако мора и тумачити. Матошев литерарни барометар био је исувише осјетљив културални „механизам“ који је биљежио и најмање вибрације у хрватском, српском и, уопште, европском друштву. Али, ова ерупција расијалистичких учења и жестоког национализма оставила је значајан и неизбрисив траг у његовом опусу и једну дивну матошевску историју културе, а нарочито слику другог у њеном литерарном мозаику начинила карикатуралним наличјем поетског и културалног мишљења. Као што је национализам био константа, овај гротескни расизам био је спора дична, али изузетно снажна манифестација старчевићанске идеологије у дјелу А. Г. Матоша.

Водећи рачуна превасходно о томе да хрватско национално право и хрватска политичка нација добију историјску позицију коју су прижељкивали хрватски интелектуалци и умјетници, Матош је око Старчевића видио ореол нацио-

налног јунака и водећег идеолога. Већ од првих сљедбеника Старчевић је задобио ласкаву титулу „оца“ хрватског национализма и хрватске домовине и тако је то остало и до данас.⁶ Старчевићево име Матош је у своме дјелу обесмртио и овјековјечио, управо у знак захвалности и поштовања, јер је овај „у илиризму ускрисио и од славосрпштине сачувао име хрватско“ (VII, 124). Ево шта је написао Матош:

Анте Старчевић је тип пријелазног времена. Духовни син утопистичке, веледушне год. 1848, има много онодобне доктринарне натрухе. И за овај велики дух бијаше скок из кметске, патријархалне Хрватске у модерно доба, пренагао. Тацит му је ближи од важних модерних духова. Неке нове струје је хотимице игнорвао. Моралистичкој његовој политици врло је сродан Русо, као и он душманин коруптивног момента у цивилизацији. Женевца радо цитира, а његов играказ *Сеоски пророк* носи исти наслов као опера *Devin du Village*. Како се и Стари развијао, његово схваћање нашег национализма није сасвим јасно дефинирано. Хрвати су у ствари код њега сад исто оно што Гајеви Илири, тј. Хрвати су – Југославени, сви Југославени су Хрвати, сада пак само они Југославени што улазе у подручје земаља хрватског права. Расни, племенски и политички, државноправни моменат нису ријетко амалгамирани у тој националистичкој мисли. У томе питању говори сада као Гобино и Гумпловиц, сада као Ренан, па идентификатори државне и народне мисли. У оцјени особе обожаваног Наполеона III и његове

6 Занимљиво је да је Анте Старчевић био и српске крви, наиме, његова мајка Милица потиче из српске православне породице Богдан са Широке куле (у Лици). У немилосрдној балканској игри етнонационалних пријекора и стереотипа, „у Загребу, у средини 'старохрватских добрих обичаја, са refrainом 'Проклети Крањац!' и 'Проклети Влах!' (уобичајеним називима за Словенца и Србина), професори су га 'називали Влахом', једним од расистичких назива за српски народ, око којих се формирала 'стеклишка култура', поникла 'на земљишту, на којем је пророк Анте посијао своје сјеме, да „влашки накот треба истријебити“ (Д. Берић, исто, I, 195).

политике се очито преварио. Као прави Римљанин, 'ultimus Romanorum', презираше неправедно грчку културу и сав хеленизам. Као прави стоик и етичар прецјењиваше моћ морала у политици, окрутної игри интереса, потцјењујући моћ и улогу новца и економских сила у времену када те силе створише социјализам и социјалну, ненационалну политику. Дobar кршћанин, знао се је и више но слободомнички, онако à la Diderot изразити о свећеницима, узносећи погански, римски људски идеал и хуманизам (у *Пасмини славосрпској*) над само кршћанство. Нијемце је неправедно омаловажавао као и метафизику њихову. Пишући ожето и сентенциозно као његов Тацит, зна бити таман и нејасан као тај осветник римског пониженог поноса (VII, 125).

Из овог Матошевог текста можемо поближе тумачити његов присан однос према Старчевићу као учитељу, према „Старом“ коме је штедро придодавао епитете античких вриједности, античке енергије и античких размјера. Матош посматра Старчевића у свјетлу епохе у којој је овај живио, помиње неке важне утицаје који су формирали Старчевићеву личност и усмјерили идеолошко дјеловање. Управо с обзиром на упливе дидроовског времена те и с обзиром на утицаје Гобиноа, Ренана и других мислилаца из покољења које је обиљежило значајан дио 19. вијека, то дјеловање је усмјерено ка афирмацији националне енергије, те исто тако и према неким расијалистичким учењима. У комбинацији са Етвешовом теоријом о политичком народу, Старчевић је ова учења оживио у идеолошком обрасцу по коме је велики дио јужних Словена по њему заправо могуће идентификовати и присајединити хрватском националном бићу. Очигледно је да је то Матош савршено схватао, иако је веома често еуфемистички приближавао Старчевићеве идеје Гајевим, па и Вуковим идејама о националном јединству. Прећутно се односио према Старчевићевим тврдњама о хрватском поријеклу босанско-херцеговачких муслимана, па чак и Срба. Штавише, у том је смјеру донекле и дје-

ловао, као пропагатор и агитатор старчевићанске идеологије у Босни и Србији на почетку XX вијека.

Генеза Матошевог праваштва може се пратити још од времена када је оцјењивао стање хрватске нације, њене интелигенције, карактера и националне свијести. Као недостојне историјске величине и историјског тренутка хрватства, Матош је у разним својим текстовима и полемикама истицао све негативне и, како је примјећивао, погубне одлике хрватског народа и друштва: клерикализам, сервализам, душевну спутаност, политичку независност, неваспитану интелигенцију и прорачунати патриотизам. Нарочито је истицао недостатак свијести о подређеном положају Хрвата у односу на Мађаре, те је дуги низ година у изгнанству живио и радио у сталном страху од сваког страног елемента у Хрватској (Мађари, Срби, Јевреји и други). Као бескомпромисни праваш и тврдокорни старчевићанац, водио је жестоке полемике са Хрватима неправашима које је, угледајући се на Старчевића, називао „славосрбима“.

Српски народ и његово присуство у Хрватској, његова национална самосвијест, те активност српске интелектуалне и предузетничко-економске елите, свакако су били елементи који су представљали сметњу остварењу старчевићанског хрватског сна о политичкој нацији и историјском хрватском праву. Да би се ослабила све јача позиција мањинског српства у Хрватској, било је неопходно извршити дифамацију и дискредитацију српског етноса, што су праваш и учинили. „Развија се и конституише у општехрватским размјерама систем дифамације Срба, за које се вели да их уопште нема на просторима западно од ријеке Дрине, него да је ријеч о 'Власима' које Хрвати 'не могуше подпуно апсорбовати и асимилovati' и који 'остадоше хрватски говорећи Власи'“ (Берић,

исто, 598). Импликације о несловенском поријеклу Срба, то јест „Влаха“ указују на чињеницу да није у питању само националистички пејоратив, него и увријежено мишљење по коме су праваши сматрали Србе једном минорном, инфериорном расом. „Писање штампе биће последњи степен сатанизације Срба. Ово су још неки жаргонски називи за српски народ и његове припаднике: 1. хрватски Власи-посрбице; 2. похраћени Власи; 3. хисторички по крви Власи; 4. хрватски грчко-източњаци; 5. нови грчко-източњаци под србским именом; 6. влахосрпски живаљ“ (*Ibid.* 618).

И Матош користи стереотипе када пријекорно и пејоративно говори о Србима, понављајући солидно научену лекцију старчевићанства. Два текста на којима почива Матошев идеолошки темељ јесу Старчевићеви памфлети *Пасмина славосербска по Хрватској* и *Име Срб*. У њима овај идеолог отворено редефинише идентитет српског народа, исто оно што ће Матош доцније чинити на литерарном пољу. „Први додатак, ако се води рачуна о хронологији настајања памфлета *Име Срб* (име које Старчевић, из мржње, 'нигда није хтео изговорити' него га је изговарао као 'Серб' и болесно му давао смисао 'свраба' или 'servus-a'“ (*Ibid.* 245). Та иста „етимологија“ дата је српском имену и у Старчевићевој кованици „славосербска пасмина“, гдје је *славосерб* пејоратив и означава – по тумачењу њеног аутора – ропску расу која се *проширила по Хрватској*, то јест славо-серб – двоструки роб. Та кованица некада је означавала Србе, а некада онај дио хрватске интелигенције и политичаре који су сарађивали са Србима и другим нехрватским елементима. Старчевић, а послије њега и Матош веома често користе овај пејоратив да би још више омаловажили све што има везе, макар и политичке, са српским народом и његовом културом. Старчеви-

ћево учење је имало много присталица, нарочито међу младима. Често понављање ових пејоратива у Матошевим текстовима није било тек литерарно средство нити су то били стереотипи, тако уобичајени у формирању слике о другом: то су, напротив, биле жестоке старчевићанске инвективе, отровне стријеле једног праваша убијеђеног у то да је Старчевићева слика о Србима неприкосновен историјско-идеолошки, па и литерарни ауторитет и да не може да се мијења. Матош у своје текстове уноси и неке елементе европског идеолошког наслеђа, што ће се у не тако далекој будућности открити у изузетно немилим догађајима на историјској сцени. На литерарном пољу Матош је био један од оних који су ово деструктивно сјеме расули по пољу књижевне умјетности.

У тексту о Мештровићу⁷, који је објављен 1910. године, Матош о великом хрватском умјетнику говори са много патоса и негативног набоја:

Само се по себи разумије што мене као Хрвата силно боли што Мештровић, родом Хрват, није нашао у повијести хрватског хероизма ни једне једине епизоде достојне његовог славосрбског длијета, славећи битку бјежања и издаје, славећи измећара и турску придворицу Марка и заборављајући да је Зрињски већи од атентатора Обилића и да за јунаштво небројених хрватских делија не свједоче лажљиви слијепци већ документарна госпођа Хисторија. (XI, 83).

Матош се обрушава на Ивана Мештровића, који је, баш као и он сам, боравио у Србији и међу Србима и који је неријетко и веома надахнуто обрађивао теме из српске традиције. Оно по чему се Матош разликује од Мештровића јесте његов негативан однос према српском колективном памћењу. Мештровић као Хрват и као умјетник слави, док Матош релативизује поменуте аспекте српске епске традиције, који се

⁷ *Хрватска слобода*, III, бр. 101, 102, 103; Загреб, 4. 6. и 7. мај 1910. (XI, 79–84).

углавном односе на Косовску битку. С обзиром на то да је Матошева слика о Србима формирана преваходно на стереотипима које је, претходно, утемељио Анте Старчевић, као и с обзиром на чињеницу да се ради о крајње непоетичним записима, наводимо само оне који представљају најзначајније карактеристике антисрпске идеологије. Чинимо то будући да је управо та идеологија оставила нескривен траг или боље речено оживљак на једној, иначе бриљантној, поетици путовања и сусрета са другима, чак и када су ти „други“ били Срби. Аргумент више је и чињеница да Матош као пјесник бриљира управо у оним текстовима у којима није подражавалац ове идеологије, док у текстовима који одишу старчевићанским идејама Матош сасвим очигледно скреће са литерарног пута, престаје бити свој, постајући сљедбеник једне дискутабилне политичко-идеолошке форме.

Тежак живот и неприхватање у елитним интелектуалним круговима несумњиво су се дубоко урезали у Матошеву личност, узрокујући тешке фрустрације код хрватског писца. Овом констатацијом не желимо омаловажити Матоша, његову срчану персону, снажан интелект и префињен умјетнички сензибилитет. Понајмање Матошев борбени став, искреност и непрестано дјеловање, које је њему значило дословно све у животу. Боравећи два пута међу Србима, хрватски писац је свим снагама настојао да се избори за своје интелектуално мјесто под сунцем. Веома често је располагао убједљивим аргументима и то у сукобу са истакнутим ауторитетима на српској литерарној и културној сцени. Но, оно што не заслужује ни најмању похвалу, то су Матошове инвективе усмјерене према Србима и српској култури. Овакви ставови, проистичу, наравно, и из идеолошких коријена, али и из искушења кроз која је Матош про-

лазио као војни бјегунац, боравећи међу блиским, а опет тако далеким људима, међу Србима.

У тексту „Ми и они“⁸, чији наслов данас можемо тумачити и у релацији са имаголошком теоријом опозиција и са темељном проблематиком истраживања слике о другом, видимо на који је начин и по којем моделу Матош поредио културу и културне прилике у Србији и Хрватској. Колико год је Скерлићев текст „Србија, њена култура и њена књижевност“ (1910) један концизан и садржајан преглед српске културе и њене тренутне позиције, у толикој је мјери Матошева реакција у културолошком погледу разоткрила старчевићански идеолошки оквир псеудонаучног и површног поређења српске и хрватске културе. Такво поређење двају народа и двају култура омогућиће му да, барем за потребе своје читалачке публике, прогласи дефинитивну надмоћ хрватске културе над српском, као и да још једном констатује колико је драстичан алтеритет српског и хрватског културно-националног идентитета. Ево у каквом су односу српска и хрватска култура, по Матошевом виђењу. Култура: „Срби су нас стигли, али још нас, ако бог да, престигли нису, мада они за културу жртвују, док се ми за њу жртвујемо“ (XIV, 86). Наука: „Како стојимо међусобно у наукама, не знам тачније јер нисам научник, али знам да су Срби мајстори барнумској реклами својим учењацима, док наши Мусићи, Булићи, Дворжаци, Маретићи, Смичикласи, Павићи, Храниловићи, Горјановићи, наши добри правници пролазе и међу нама у Загребу скоро непознати, непризнати. Колико рекламе направише само Цвијићу, географу, па онда Тесли! Мудро ћуте да је отац њихове природне науке Хрват Панчић...“ (*Ibid.*)

8 *Хрватска слобода*, III, бр. 17, стр. 1, бр. 18, стр. 1, Загреб, 25. и 27. мај 1910. (СД, XIV, 85–89).

Умјетност: „У умјетностима Срби далеко заостају за нама. То је факат. У литератури данас нису ни у којем случају бољи, мада (...) код Срба наине све, па и естетика и критика, служи ексклузивној националној њиховој мисли, док је новија хрватска, нарочито славосрпска култура директно антихрватска или барем нехрватска“ (XIV, 86–87).

У својим имажима о српском културном бићу, Матош ће, подређујући га маниром идеолога Старчевића као недорасло хрватском културном и „расном“ бићу, доћи до екстремног закључка:

Ма колико Срби ходочастили у Париз и Берлин, они одонуд доносе више спољњу, површну, него унутрашњу културу. Њима је много ближи Цариград, а нарочито Русија, која је преко Черњишевскијевих ђака и створила најважнију струју, радикализам у Србији. Оно што је фино и високо у романској култури Срби не могу разумјети из тог простог разлога што као скоројевићи немају смисла за вриједности традиције и што их као некатолике католицизам није, као нас, оспособио за греколатинско историјско западњаштво. То је разлог што Срби никако не схваћају прави, чисти класицизам. Они су рођени 'реалисте', а с реализмом ћеш слабо разумјети језгру Рима, па прави садржај њемачке, француске, енглеске – укратко: западњачке мисли. Зато и видимо да пријатељи балканизовања хрватске културе, науштрб хрватства, код нас бране реалистичне концепције, ударају на наш 'традиционализам' и класични идеализам, док Срби настоје баш те струје код своје куће удомаћити. И то су ево чињенице. Наши напредњаци наваљивају на наш 'историзам', традиционализам, али хвале оне хрватске умјетнике који уздижу као Војновић и Мештровић српску историјску традицију под изговором народне пјесме, као да заједничка пјесма народна не слави и католичких, па муслиманских хрватских јунака. Традиције су дакле допуштене само Србима, а Хрватима нијесу (XIV, 87).

Искорак српске културе на почетку 20. вијека Матош, дакле, није сагледавао у контексту скорог стицања независности српске државе у односу на културно инертну турску империју, није је посматрао као витални замах и залет који је

српска нација доживјела на културном и на политичком плану, понајмање као корак ка европским вриједностима на међи источних и западних утицаја. Матош је у виталности српске културе у ревитализованој националној држави радије видио опасност за хрватски културни интегритет, плашећи се балканизације или других, по њему погубних трендова у које је хрватска култура, чинило му се, насилно увлачена. Очигледно устрептао у страху од наводног „престижања“ на које се српска култура спрема у односу према хрватској, Матош је на сваки начин, макар и неутемељено, покушавао аргументовати да је то узалудан покушај. Утакмица која је постојала само у имагинарном домену Матошеве литерарности, двобој српске и хрватске културе, донекле су и корумпирале сваки покушај зближавања и прекидале дијалог двају националних култура, макар само и у његовом дјелу. Но јасно је да се Матош не опредјељује за љепоту симфонијске оркестрације националних културних вриједности, барем када су у питању српска и хрватска култура, него, напротив, за ривалитет и дуел прожет национализмом, те наочиглед свима у Србији бацајући рукавицу у лице српској култури и науци на почетку XX вијека. Дискутабилно тумачење најживотворнијег аспекта српске духовности у његовом православном хришћанском идентитету, Матош је тенденциозно нагласио као својеврстан жиг срама који је, по њему, Србе доводио у позицију варвара пред западноевропским, романским културним вриједностима. У овим и оваквим дисквалификацијама Матош апострофира и византијско-руски културни круг, који је дао подједнак допринос европској култури и цивилизацији, не носећи узалуд културне прерогативе римских настављача кроз бројне вијекове наше ере. Најзад, шта рећи о констатацији у којој се

„небројени“ великани хрватске науке, наведени попут племѐна, а не попут индивидуа, пореде са „недораслим“ и тек нешто значајније „рекламираним“ Цвијићем и Теслом.

Ни грандиозну *Свјетску изложбу* у Паризу, 1900. године, Матош није походио само у својству посматрача и уживаоца међу умјетничким експонатима, него и у улози аналитичара културних збивања који је неуморно и много радио. Но, да у Матошевом односу према Србима и Србији постоје у најмању руку неки проблематични ставови, свједочи и његов први осврт на српску културу, формиран у престоном граду Француске. У *Дојмовима* са ове изложбе, у писму од 15. септембра 1900. године, Матош је описао српски павиљон, његов спољашњи изглед, експонате, као и значајан успјех који је остварен тиме што је српска култура презентована на овој изложби. Посјетио је српски павиљон, који је – како свједочи – био на веома лијепом мјесту, у улици Rue des Nations, поред саме Сене. Српски павиљон је био препознатљив по томе што је имао изглед цркве рашких манастира, са кубетима у византијском стилу. Иако, у својственом му стилу, критикујући српску културу и умјетничка достигнућа као умногоме неоригинална, Матош је ипак оставио значајно културолошко свједочанство о српској изложби у Паризу, боравећи и извјештавајући са лица мјеста, као ревносни биљежник и аналитичар⁹. Тако, напријер, Матош примјећује да „црквено је српско градитељство сасвим бизантско“, а да су приватне куће или „турског карактера“ или се „граде у неосебујним туђим слоговима“. Својим устаљеним

маниром поређења српске и хрватске културне ситуације, које је редовно изводио до закључка о напреднијем хрватском културном бићу, Матош констатује: „Међу балканским, имају једино хрватски крајеви елемената из којих би се могао саставити оригиналан стил.“ Своју правашку формулу употпуњује пак тврдњом о хрватском културном елементу у самој Босни: „Босански је павиљон хрватски феудални двораци источњачким накитима“, док је поређење српског и босанског павиљона такође попраћено смјелом и бременитом констатацијом: „Излошци су српскији од павиљона. Пошто у земљи још готово нема модерне индустрије, сви производи носе биљег лијепих народних рукотворина. Пиротски сагови, успјела етнографска збирка одијела, рударска изложба... Све је то много примитивније него у босанском павиљону“ (III, 218).

У овом запису Матош је описао и привредну слику Србије за вријеме „економски несрећне“ политике краља Милана. *Хрватском праву* и хрватској читалачкој публици Србију представља као земљу великог потенцијала и богатства, рудног и природног блага, које се од давнина копало, а у новије вријеме и литерарно „наслућивало“ као у – вели Матош – „Благу цара Радована“. „Злато се увелике копаше већ у 14. и 15. вијеку (поречка Река, ријека Пек итд.). Меркура има на Авали и поред Брајица, олова готово свагдје, а највише на Космају, Руднику, Копаонику, у Кучајни, Подрињу. Највише злата и сребра има управо у овим оловним наслагама (...)“ (III, 218–219). У српској књижевности Матош налази покриће и за констатацију да је Србија „пољодјелска“, углавном земљорадничка земља. Процентима и чињеницама којим је привреда Србије представљена на Свјетској изложби у Паризу, Матош је додао и књижевну чињеницу, која је његовој публици мож-

9 А. Г. Матош: „Дојмови са парижке изложбе (I)“, *Хрватско право*, VI, бр. 1460, стр. 2, Загреб, 20. септембар 1900. (III, 218–221).

да и више значила: „Глишић дивно опису у *Првој бразди* народну љубав спрам хранитељске оранице“ (III, 219). Матош даје и социјалну слику Србије тог времена, Србије у којој је глад непознаница и у којој је јавна сигурност обезбијеђена и то нарочито у варошима. Међутим, као најзанимљивију слику коју дописник *Хрватског права* из Париза шаље у домовину, издвајамо имаж о српској култури на крају овог записа у коме Матош пореди умјетнички и научни живот у Србији и Хрватској. Чињеница да се Хрватска није појавила на Свјетској изложби у самосталном павиљону, учинила је да Матош постане њен значајан представник, иако у улози опсерватора и критичног тумача двају значајних јужнословенских култура и у своме препознатљивом маниру поређења српске и хрватске умјетничке и научне стварности. Тако на примјер, као „занимљиве“ наводи српске умјетнике Јовановиће, сликара и кипара чији су радови узложени у Палати лијепих умјетности (Palais des Beaux-Arts), те додаје: „Ђокин Косовски споменик и Милош Велики су лутке према Франгешовом срцекуцајном мраморју које подсећа животом на Родена, а Пајино Крунисање цара Душана у Скопљу нема Медовићеве драматике и лијепог колорита Буковчевог.“ (III, 221). Примат хрватске науке над српском, Матош је, пак, овако видио:

Иако су Гај и Вук савременици, иако су хрватска и српска модерна култура близанице и по старости, сваки ће објективан признати да наткрилисмо нашу браћу, премда нисмо господари свог политичког живота. Радови се Српске академије не могу мјерити са плодношћу наше, обзорашке и слабо помагане. Велика школа није дорасла нашем Свеучилишту, а већ хрватском учитељу и реформираној, заслугом г. Кршњавога, нашој пучкој школи нема премца ни у по којем културном народу. Књижевно-умјетнички покрет, како се јавио ономад у Хрватској, нашао би у Биограду одвише јалово земљиште (*Ibid.*)

Матошева жеља да хрватској читалачкој публици у својим редовним јављањима са Свјетске изложбе из Париза током 1900. године, покаже и докаже колико је хрватска култура била витална и веома често надмоћна нарочито над српском културом, огледа се сасвим сигурно у настојању да цјелокупно хрватство у домовини пробуди из учмалости окупације и „полуколонијалних прилика“ које су у њој владале. У жељи да анимира сународнике на борбу за слободу и за друге идеале који су већ били остварени у сусједној и по много чему блиској Србији, Матош најчешће пореди двије земље, два менталитета и двије културе, са снажном потребом да истакне како је хрватска „страна“ снажна и плодна чак и у ситуацији о којој свједочи малопређашњи навод, у коме се наглашава да је хрватска модерна култура, којој су практично свезане обје руке („нисмо господари свог политичког живота“) „наткрилила“ српску модерну културу. Оно што Матош није нагласио је чињеница да су Срби постали „господарима свог политичког живота“ не тако давно у односу на годину 1900, те да су тек одавно изашли из културног, економског и цивилизационог мрака у који их је завела вишевијековна турска окупација. Било како било, Матошев модел поређења културног живота у Србији са оним у Хрватској и у овом је случају препознатљив као низ импресија, компарација и констатација које не краси богзна како значајна и аргументована анализа, тек у сваком случају и при сваком сучељавању хрватска је култура за Матоша у предности над српском¹⁰.

10 Треба истаћи да је поводом овог Матошевог дописа часопису *Хрватско право* реговао *Србобран*, лист за политику, народну просвјету и привреду, који је излазио у Загребу у периоду од 1884. до 1914. године. У чланку под насловом „Ево, какви клевету Србе!“ (*Србобран* од 9. (22) септембра 1900. године, стр. 4), жустро пише да

Из ових примјера потпуно је јасно да је Матош у своје слике о Србима уграђивао енормну идеолошку енергију, стереотипе чији кредибилитет практично не постоји и није могућ. Па ипак, не смијемо претпоставити да Матошево дјело није одиграло значајну литерарну улогу у Хрватској у формирању негативне слике о Србима. Напротив. Његови стереотипи дјелују као литерарни продужетак старчевићанства, а с обзиром на интелектуалну енергију, списатељску креативност и немјерљив патос са којим гради своје текстове, чини се да Матошеве ријечи дјелују убједљивије од свих политичких или идеолошких памфлета које је начинио Старчевић. Оне су њихово литерарно оваплоћење, настојање да се књижевно штиво пред публиком разоткрије као вјеродостојан и егзактан текст. У овим примјерима смо илустровали ту својеврсну амплитуду Матошевих расположења према Србима и обратили пажњу на посљедице његовога непоколебљивог инсистирања на алтеритету српског етничитета у односу на хрватски. Будући да је у том инсистирању коријен свих Матошевих поређења, међу којима јако велики број резултира имајима који „емитују“ крајње деструктивну и негативистичку енергију, сагледали смо их у културно-историјском контексту. О њиховој типолошкој идентификацији није могло бити говора, с обзиром на чињеницу да су крајње контроверзни и недоследни. Проблематику његовог односа према Србима и према њиховој историји и култури анализирали смо, дакле, темељним увидом у оне његове текстове у којима су кључне ријечи неки битни аспекти српског националног бића. Наводећи неке израз-

хрватски „књижевник“ А. Г. Матош „без спреме и студија“, „тај војнички бјегунац пише сада у Хрв. праву о српском павиљону на паришкој изложби (...)“; наведено према Прилозима *Сабраних дјела* уз свезак III, стр. 423.

ите примјере установили смо диспарат и сусрели се како са крајње дифамистичким ставовима једног праваша-старчевићанца, тако и са изливима топлине и блискости према Србима и Србији. Матоша су оптуживали и српски интелектуални кругови у Загребу, пратећи његове публикације у правашким и иним антисрпски настројеним листовима, текстове пуне клевета и, уопште, дискутабилних ставова о Србима и српској култури. Матош је, дакле, живио на граници стрпљења српских интелектуалца, који су били и више него толерантни с обзиром на чињеницу да је хрватски књижевник писао као заточеник старчевићанске идеје и одређених стереотипа о Србима. Може се са сигурношћу рећи да је у литерарном погледу Матош у своју „одбрану“ увијек могао изнијети чланке у којима се бескомпромисним аутоимајима освртао и на културу и менталитет сопственог народа. Међутим, ма колико ти аутоимаји били (само)критични, никада се по „специфичној тежини“ не могу мјерити са текстовима који су преиспитивали културни интегритет, традицију и осјећања српског народа на националној, вјерској и расној основи.

Литература

1. Begić, Midhat (1957), „Uz Matoš-Skerlićevo nasljedstvo“, *Raskršća*, Sarajevo: Svjetlost.
2. Берић, Душан (2005), *Хрватско праваштво и Срби I-II*, Нови Сад: Ogrheus.
3. Георгијевић, Крешимир (1965), „Матош у Београду“, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 13/2: 385–387.
4. Глигорић, Велибор (1975), *У вихору*, Београд: Нолит.
5. Dugast, Jacques (2001), *La vie culturelle en Europe au tournant des 19ème et 20ème siècles*, Paris: Presses Universitaires de France.

6. Жежељ, Мирко (1968), „Матош у Београду“, *Летопис Матице српске*, 144, 401: 195–215.
7. Жежељ, Мирко (1970), *Трагајући за Матошем*, Загреб: Матица хрватска.
8. Јелчић, Дубравко (1984), *Матош*, Загреб: Глобус.
9. *Сабрана дјела Антуна Густава Матоша (1873–1914–1973) I–XX (1973)*, уредили Драгутин Тадијановић, Недјелко Михановић, Дубравко Јелчић, Вида Флакер, Ловро Жупанчић, Славко Батушић и Давор Капетанић; Загреб: Југославенска академија знаности и умјетности, Либер и Младост.
10. Starčević, Ante (1868), *Ime Serb*, Zagreb: Slovi Karla Albrehta.
11. Starčević, Ante (1876), *Pasmina slavoserbska po Hervatskoj*, Zagreb: Tisak Lav. Hartmána i družbe.
12. Todorov, Tzvetan (1989), *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris: Éditions du Seuil.
13. Франгеш, Иво (1974), *Матош, Видрућ, Крлежа*, Загреб: Либер.
14. Zweig, Stefan (1966), *Zvezdani sati čovječanstva. Jučerašnji svijet*, preveli sa нјемачког Vlatko Šarić i Aleksandar Tišma, Rijeka: Otokar Keršovani.
15. Шицел, Мирослав (1966), *Матош*, Загреб: НИП Панорама и Школски радио и телевизија.

ANTUN GUSTAV MATOŠ ET LA CULTURE SERBE

Résumé

Dans ce travail nous avons présenté et analysé le rapport contradictoire qu'Antun Gustav Matoš a entretenu avec les Serbes et leur culture. Nous avons considéré ses nombreuses notes, images et commentaires positifs sur les Serbes d'un côté, et nombre de préjugés et d'interprétations erronées de l'autre, influencés certes par l'idéologie d'Ante Starčević et qui ne pouvaient devenir que des images stéréotypées des Serbes, de leur culture, de leur histoire, de leur littérature et en dernier lieu, de leur système de valeurs. Nous avons ainsi établi la grande érudition de Matoš, son respect et en même temps sa position critique à l'égard de la culture serbe qu'il a connue lors de ses deux séjours à Belgrade (1894–1897 et 1904–1908). Il avait beaucoup d'estime pour le développement de cette culture à la charnière du XXème siècle, et en particulier pour son rapprochement avec l'Europe occidentale, pour son essor national et sa vitalité. En outre, il a retrouvé en Serbie une „seconde patrie” aussi bien que son propre idéal de liberté. Cependant, il existe de nombreux écrits de Matoš (récits de voyages, feuilletons, essais...) dans lesquels disparaît cette image quelque peu idéaliste de la Serbie, faisant place à des positions et des stéréotypes fort négatifs. Dans ce travail, nous avons traité les causes et les conséquences d'une telle attitude de Matoš.